

SZŰCS BALÁZS PÉTER: *Szili Józsefet irodalomtudósként, egyetemi tanárként, irodalomtudományi művek szerzőjeként és fordítójaként ismerik. Engem most mégis a költő és műfordító érdekel jobban. Esetedben szét lehet-e választani az irodalom szakemberét és az alkotót?*

12 MŰ-KEDVELŐ VAGYOK

Szűcs Balázs Péter interjúja

Szili Józseffel

SZILI JÓZSEF: Ezen a kérdésen még sohasem gondolkoztam. Még sohasem vetődött fel ilyen egyenesen és ilyen általánosságban.

Személy szerint több olyan területen is próbálgattam, próbálgatok csinálni valamit, aminek az irodalomhoz, írásághoz semmi köze sincs. Csináltam egy 4 m. hosszú, 6.4 m² vitorlafelületű vitorlást. Továbbá három-négy hegedűt, amelyek garantáltan nem érik el az olcsó kínai hegedűk hangminőségét, de nekem rengeteget adott a velük való törődés, az anyagbeszerzéstől (Mittenwaldban) a hangicsálásig. S adta hangszertörténeti bizonyítását annak, hogy a hosszabbik Gellért-legendában a „symphonia” szó egy *tekerő hegedű* neve – egy gyantázott forgó henger súrlódik a billentyűk lenyomásával meghatározott hosszúságú húszszakaszokhoz. Kezelője bal kézzel teker, jobbal billentyűzik. Gellért püspök *vicce* az, hogy a *kézi malom* a magyarok tekerős hangszere. A legenda kompilátora szerint magas műveltségű hittérítőink az Európába menekült ázsiai népségre kihelyezett tréfán kacagtak elaluvásig. Aki nem hiszi, járjon utána: a bécsi hangszermúzeumban láthat egy kiállított tárgyat (Sam. 116) ezzel a felirattal: „Bereits im 10. Jahrhundert wird sie also »Organistrum« erwähnt und – von zwei Spielern betätigt – vorwiegend in der Sakralmusik verwendet. Aus dem 13. Jahrhundert kennt man die kleinere »Symphonia«, die von einem Musiker gespielt wurde.” Ez hát a „symphonia ungarorum”...

A költő a műfordítóval az én esetemben úgy függ össze, hogy mihelyt egy idegen nyelvbe belekaptam, kipróbáltam, hogy lehet magyarul megszólaltatni egy-egy verset belőle.

Több ízben előfordult, hogy irodalomkutatóként találkoztam fordítani való költeményekkel. S persze úgy is, mint irodalomtudományi mű fordítója (Wellek és Warren *Az irodalom elméletében*, Northrop Frye könyvében, *A kritika anatómiájában*, a Tellér Gyulával közösen fordított Rudolf Arnheim műben, *A vizuális élményben*). Az *Új Forrás*ban minap megjelent Rilke-fordításomra is így került sor (Rekviem Wolf Von Kalckreuth grófért, *Új Forrás* 2015/7. 3–7). Kulcsár Szabó Ernővel keveredtem vitába. Könyvében azt állította, hogy a Kalckreuth-rekviem szerint a “régi költők átka” a modernségbe

nem illő elfogultság: „egy korábbi művészetfelfogással (»O alter Fluch der Dichter« hozza kapcsolatba a lét és nemlét közti határok kérdését. Azaz, Rilke műve lényegében azt a viszonylatot is szemügyre veszi, amely a korábbi művészi válaszok, illetve a most adható feleletek között jön létre”.

(Kulcsár Szabó Ernő, *Beszédmód és horizont – formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum, 1996. 21.) Holott a verssor a germanistának sem mondhat mást, mint azt, hogy az „alter Fluch der Dichter” nem a régi költők átka, hanem a költők régi átka. Lefordítottam az egész verset a bizonyítás kedvéért, de cikkemben Jékely Zoltán fordítását idéztem (A Nyugat modernsége, *Kalligram* 2008. április. 50–68).

Gimnazista koromban tekintélyes költőink fordításaival próbáltam versenyezni. Ha megtetszett egy idegen vers, kisajátítottam magaménak. Egy magyar verset is így tettem a magamévá (*Verskazaral*, Argumentum, 2011, 15):

*Az út előttünk hamvas-szürke lett
s a parkon átzuhant az árnyak teste,
de még finom, lágy fénykerületet
oldott hajad dús lombjából az este:
s e fény oly illón, szelíden gomolygott,
földi fényekhez köze sem volt szinte,
félíg illattá s csenddé át a dolgok
estéli lélekvándorlása szűrte...*

Mindössze hat Shakespeare-sonettet fordítottam. A CXXVIII. sonettet még 16 éves koromban, a csak magamtól tanult angollal és elképesztő hangszertörténeti tudatlansággal. Nem tudtam, hogy akármilyen fülbegázló rím a „zongorázol-gázol”, a rímhívó szó legfeljebb „virginálzol” lehetett volna, a zongora még nem volt föltalálva. A javított kiadás, az öt másik sonettel együtt, a *Palócföldben* (2014, LX/1, 20–29) jelent meg:

Mily gyakran, én zeném, zenét ha játszol,

És édes ujjad csengve hagy nyomot

A billentyűkön, míg közélük gázol,

S fülembé szöktet fémes dallamot...

Azokban az évtizedekben, amikor Miskolcon a 19. század második felének magyar líráját adtam le, elemzéseimben jó hasznát vettem prozódiai és poétikai bennfentességemnek. Esetemben annyiban elkülönült az irodalom szakembere és az alkotó, hogy akkoriban nem írtam saját verset, de 14 versfordításaim akkor is készültek. Gyerekkoromtól érdekelt, hogy mi mért van a versben, a legapróbb részletekig. Talán leginkább az Arany-könyvem (*Arany hogy istenül*, Argumentum, 1996) vagy a Toldi-elemzésem (*Toldi-trilógia*, Akkord kiadó, 1999) mutatja, miféle aprólékkal traktáltam Miskolcon a hallgatóimat. Többször írtam a versfordítás kérdéseiről: Változatok műfordításra Kurdi Mária Szabó Lőrinc Yeats-fordításai című tanulmánya apropóján, *Irodalomtörténet*, 1994/1-2, 298–308. – Versfordítás – esszében. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.), *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, Anonymus, 1998, 176–196. – Fasori találkozások – rilkissimo. *Literatura* 2008/2. 244–255. – Egy pohárköszöntő tanulságai (Mallarmé: Salut) *Alföld*, 2011/5. 73–79.

Mint versíró-versfordító az évtizedek során olyan stilisztikai-retorikai szerkezetekre lehettem figyelmes, amilyenek ismeretében észre tudtam venni Szent Ágoston *Vallomásaiban* egy bonyolult nyelvi alakzatot, amely több mint másfél ezer év alatt nem tűnt fel egyetlen más olvasójának sem (Ágostonféle ördöglakat, *Literatura*, 2013/3, 211–229; The monumental language-game in Augustine's Confessions, *Neohelicon*, 2015, XLII/1, 211–225).

Ami a költő-lételemet illeti, bizonytalan vagyok. Létezésem nem egy költőé, vagy a költőé, legfeljebb egy versfaragóé. Ha egy vers nem is úgy készül, mint egy hegedű, az utóbbi anyaga, megmunkálása, s a teljesség, ami a hangjában jelenik meg, valahogy analogonja az én költősködéseimnek. Mű-kedvelő vagyok, ezért csinálom műveket magamnak. Valaha én is közösségi tevékenységnek képzeltem, hivatásnak, ma már látom, hogy részemről nem az. S ha van közössége egy-egy versemnek, az adottság, ráadás, többlet. S jó, ha netán a közösségnek is az.

SzBP: *Alkotóként kik hatottak rád leginkább, mely művek, életművek inspiráltak?*

SzJ: Túl sok hatás ért, gyakran talán több a kelleténél. Inkább azt említeném, hogy kik segítettek ezen a pályán. 1945-ben a pestszentlőrinci gimnáziumban kezdett tanítani Bárd Miklós (később a TIT országos titkára, majd ghánai követ) aki, noha az én osztályomat nem tanította, rengeteget segített nekem, ő ismertetett meg Weöres Sándor költészetével. Benedek Marcell szemináriumában kivételezett helyem volt, a szemináriumvezető még atyai gondjaiba is beavatott. Amikor a rádió angol nyelvű adásánál dolgoztam, Charlie Coutts szerkesztő társam hívta fel a figyelmemet a XX. század legnagyobb skót költőjére, Hugh MacDiarmidre, aki ellátott még kéziratok műveivel

is. (Nem használt írógépet. Levelezésünket átadtam az edinburghi egyetemnek.) A *Filológiai Közönyben* (1959/3-4, 379-398; 1960/1, 37-66) róla megjelent írásom juttatott be az MTA Irodalomtörténeti Intézetbe.

SzBP: *Mely szerzők, művek állnak hozzád legközelebb? Van-e kedvenced?* 15

SzJ: Hosszú életem folyamán hosszú névsor vagy mű-sor adódnék. Számomra a legkülönösebb az volt, hogy a kifejezett elutasítás és tiltás vitt rá, hogy 48-ban ádáz intenzitással kezdjek T. S. Eliottal foglalkozni. Elsőként fordítottam le a *Waste Landet*. Weöres Sándor és Vas István ismerték ezt a munkámat, sajnos olyasmit is átvettek tőlem, ami akkori gyenge angol nyelvi és irodalomtörténeti tudásomból következett. Például a vers végén olvasható Weöresnél „Majd illek hozzád”, Vasnál „Illek én hozzád”, s ez bizony tőlem eredt. Csak a szótárt néztem meg. Nem jöttem rá, hogy Eliot Thomas Kyd *Spanyol tragédiájának* IV. felvonásából idézi Hieronymo szavait arról, hogy egykor írt darabjával *megfelel* Balthazar és a főurak színpadi mű iránti óhajának, s persze saját bosszújának is...

SzBP: *Mikor kezdted el saját irodalmi műveket írni és publikálni?*

SzJ: Négy-öt éves voltam, analfabéta, amikor a szóbeliség korában első művemet alkottam. Apám próbált rábeszélni, hogy kapjam be a kenyér-szalonna-hagyma egységből álló „katonákat”. Magyarázta is, hogy a hagyma erejétől majd megerősödöm. Így foglaltam össze a tanulságot: „Erőset eszek, / Erősebb leszek.” Nem tudtam ötig számolni, de élveztem, hogy öt szótagos rímeket csinállok, viszont később, amikor megtudtam, hogy az „esz” ikes ige, nagyon bántam, hogy a „lesz” nem az. Végül megvigasztalt a *Tiszta szívvel* iktelen „enni”-je.

Második elemista koromban Arany *Mátyás anyját* utánzó versformában megírtam a prágai fogoly válaszát. Első nyomtatásban megjelent versem a „Szemben a világgal” címet viselte és így kezdődött: „Szürke nyárspolgárok, szolgálái a pénznek...” (*Művelődés*, 1944. január/8).

Az ötvenes évek első felében 5-6 versem jelent meg az *Irodalmi Újságban*, a *Fórumban* és az *Új Hangban*). Ezt követően verset nem publikáltam, csak 2011-ben a *Műútban*, a *Palócföldben* és a *Vörös postakocsiban*, majd a saját kiadású *Verskaszóban*. Ekkoriban a Sándor öcsém padlásáról előkerült 56-os verseim is megjelentek (*Műút*, 2011029, Új. évf. LVI/7, 30-31; *Palócföld*, LVII. 2011/5-6, 3-7), majd 2014 elején újra elkezdtem verseket írni: *Hogy hogy vagyok... Versek 2014-ből*) [<http://www.muut.hu/dulo>].

Igazából nem érzem magam költőnek. Persze valamennyire értek a vershez, ha elkezdem, többnyire „lefut”, mintha ihletből jönne, de a költő-lét

íranti nehézkedés tán még egyetemi éveim alatt kioldódott belőlem. Később, ha írtam valamit, arra törekedtem, hogy meg legyen írva. Egy-két olvasóm akadt rajtam kívül is, de magamat sem tartottam tehetségtelen olvasónak.

Korábban, ha írtam, egyúttal elküldött levél-féle is volt Varga Ferinek,
16 1957-ben Párizsba költözött költő barátomnak.

SzBP: Számos szakkönyv fordítását köszönhetjük neked (az általad is említett Wellek és Warren kötetet, Northrop Frye könyvét, Terry Eagleton irodalomelméleti munkáját, valamint E. M. Forster regényelméleti művét, A regény aspektusait), de ezeken kívül lefordítottad Susan Sontag A vulkán szerelmese (Holnap, 1994) című regényét és William S. Burroughs Meztelen ebéd (Holnap, 1992, Cartaphilus, 2010) című művét is. A Meztelen ebéd első magyar kiadásában fordítói álnevet használtál. Mi indokolta az álnév használatát?

SzJ: A Meztelen ebéd azért jelent meg álnéven, mert nem akartam, hogy anyám értesüljön (netán kritikus barátnőktől), milyen illetlenségeket fordít a fia. 91 évesen sem érte meg a második kiadást, s akkor már elhagytam az álnévet. (Azóta több kisebb szövegem is jelent meg „Elmi” névvel.) Volt ebben a műben két olyan hosszabb szakasz, amelynek az értelmezése egyszerűen lehetetlennek látszott. Megkértem párizsi barátomat, segítsen. El is küldte rögtön a francia kiadást (*Le festin nu*, traduit par Eric Kahane, Gallimard, 1964). Hát nem pont kihagyták ezt a két részt! A Sontag-regényben nagy probléma volt, hogy sohasem jártam Nápolyban. Korabeli térképekből próbáltam tájékozódni. A szakkönyvek fordítását az Irodalomtudományi Intézet irodalomelméleti osztályán annak idején kulturális missziónak tekintettük (l. pl. Bojtár Endre és Bonyhai Gábor fordításait). A regényfordításokat egy lakáscsere anyagi gondjainak köszönhettem, s máig hálás vagyok a kiadók vezetőinek azokért a megbízásokért. A Wellek-Warren irodalomelméleti kézikönyv, a Meztelen ebéd és Rudolf Arnheim könyve második kiadást is megért. A Wellek-Warrennal kapcsolatban tartozom az olvasónak azzal az adalékkal, hogy csak az internet korában sikerült kiderítenem: a „*geometre enflammé*” (a 305., ill. 206. oldalon) Dantéra utal és Anatole France *Vörös Liliom* (*Le Lys rouge*) c. regényéből származik. (Kérdésemre Warren, a fejezet szerzője browningi választ adott: ő már elfelejtette a forrást, csak az isten tudja). A regényben Choulette nyilatkozik így (Lányi Viktor fordításában): „Dante, aki, köztünk szólva, jóra való bolognai doktor volt és hegyes süvege alatt sok bolondériát tartogatott, Dante hitt a számok bűvöletében. Ez a túlfűtött agyú mértantudós számjegyekről álmodott, és az ő Beatricéja az aritmetika virága.” – Tehát a megoldás kitalálható: „túlfűtött agyú mértantudós”.

SzBP: *A világirodalom számos kiváló angol, német és francia nyelvű költőjének verseit fordítottad, s mint említetted elsőként fordítottad le Eliot Waste Land-jét, A kopár föld címmel. Mit gondolsz a nagy művek fordíthatóságáról, újr fordításáról?*

17

SzJ: Az Eliot-mű újrafordítása, mint céloztam rá, furcsa eset, mert biztos vagyok benne, hogy a teljes költeményt elsőnek én fordítottam magyarra. Mivel megjelentetni nem tudtam, nem maradt más, mint hogy állandóan javítottam, újrafordítottam, s ami megjelent (az V. rész) 1962-ben az ELTE világirodalmi tankönyvében, már egy *újr fordítás* részlete volt (Lutter Tibor, Gyergyai Albert szerk., *Világirodalmi Antológia* VI/1, Tankönyvkiadó, 1962, 308-311. Amikor Kappanyos András felfedezte, hogy a fentebb idézett Weöres- és Vas-féle "illek" egy korábbi közös forrást feltételez, lehetővé tette az én verzióm megjelentetését az általa szerkesztett antológiában. Akkor persze nekiálltam és tovább csiszoltam a szöveget (*Angol költők antológiája*, Magyar könyvklub, 2000, 433- 447).

SzBP: *Egyszer azt írtad, hogy nem örülsz annak, ha a verseiddel kapcsolatosan az életkorodat emlegetik. Zavar az „időskori költészet” meghatározás?*

SzJ: Hát mit tegyek, időskori a mostani költészetem, a közmegállapodás szerint ebben a korban leledzem, de furcsa módon nincs időskori tudatom. A halál közelsége fiatal koromban is megkísértett, ez nem újság, nem zavar, nem érdekel. Fizikailag jól megvagyok, ebben az orvostudománynak és lelkiismeretes orvosoknak jelentős része van, de egyelőre nincs kedvem hozzá és szinte nem is tudom elhagyni magamat. Ha az egykori 400-as versenytávomra gondolok, még mindig mintha a finis előtt lennék. Aztán majd, ha lesz még erő, jöhet az utolsó százon a „mindent bele”.

Tanítványaim, akiknek rendre tanítványukul szegődtem, ma barátaim, s közel-távol állandó társaságom is. Volt munkahelyem, az egyetem és az intézet, mindig szívesen lát. Publikálok. Családom kiterjedt és jó helyem van benne. Ami Európa jövőjét illeti, optimista vagyok. Módomban áll, hogy illetlenül jól érzem magamat.

SzBP: *Végül a további költői és fordítói terveidről szeretnélek kérdezni. Min dolgozol mostanában?*

SzJ: Apámnak van egy könyv-terjedelmű kéziratot önéletrajza, ezt készítem kiadásra unokaöccsémrel, Szili Sándorral, aki történész és szakszerűen

foglalkozik családunk történetével is. A könyv szerkesztésére régi barátomat, Nyilas Atillát kértem meg.

- 18 Akarok írni egy dolgozatot, amelyben korábbi kutatási céljaimról s vélt eredményeimről értekeznék. Talán megkockáztatok egy verseskötetet, s benne versfordításaimat is kiadnám.

